

ERDÉLYI MÚZEUM

XVII. kötet.

1900.

VIII. füzet.

Aischylos Oresteiajáról.*

A görög szellem legesodásabb, legmagasztosabb termékének, a drámának első igazi művésze, mondhatni, megteremtője a nagy Aischylos, az emberiség vezérlő szövétnekeinek egyik legfényesebbike. Népeinek s általa a művelt világnak nemcsak költője, hanem tanítója a szó legnemesb, legmagasb értelmében. *Vates*, ihletett jós-pap, ki a multat varázs kezével megjelenítvén, a jövőre készíti elé az elméket. Világrendítő problémák foglalkoztatják szellemét, azokat törekszik világrendítő módon megtestesíteni. Megkeresi az emberben az istenit, de megtalálja benne a daemonit is. E kettőnek küzdelmében nyilvánul nála az örök emberi maga. Óriási mértéket ölt nála minden; nem a mindennapi élet nyügét-baját hozza színre, hanem azokat a nagy tetteket, nagy szenvedéseket, melyek igazán alkalmasak arra, hogy a nézővel a maga apró ügyét-baját elfeledtessék. „Aischylos egyedül áll — mondja Böckh — az emberi művelődés történetében: ily magasztos költészet nem jelent meg többé a világon... Modern költők közül csak Dante és Shakspeare hozzá foghatók“. A fenség cothurnusában az ő költészete haladt egyszer végig az emberiség színpadán. Utódjánál, a hirneves Sophoklesnél ez emberi mértéket meghaladó fenség helyét az öszhangzatos báj szépsége váltja fel.

Enagy szellemnek legnagyobb alkotása, utolsó műve az *Oresteia* című drámai trilogia, azaz három olyan tragédia, melyeken mint nagyobb szakaszokon át egy összefüggő drámai cselekvény bonyolódik le szemünk előtt. Kr. e. 458-ban, a költőnek 66 éves korában került először színre, miután számos versenyző közt az első díjat elnyerte. Ez volt a költőnk hattýdala, melylyel népétől elbúcsuzott:

* Felolvasta a szerző az Erdélyi Irodalmi Társaságnak f. é. szeptember 23-ikán tartott ülésén.

csakhamar elhagyta Athént s Sziciliába költözött, hol két év múlva meghalt.

A trilogia első része: *Agamemnon*, Agamemnonnak, Mykene királyának neje Klytaemnestra kezétől való halálát adja elő; a második résznek: *A halotti áldozat*-nak ugyanaz a tárgya, a mi a Sophokles Elektrájának: Orestes, Agamemnon fia testvérével, Elektrával egyetértve, Apollon parancsára véres bosszút áll anyján, atyja haláláért; a harmadik részben, az *Eumenidákban* az van előadva, hogy az anyagyilkosságáért a furiáktól üldözött Orestes hogyan nyeri meg a fölmentő ítéletet.

Tehát a Pelopidáknak „véráztatta, halált lehellő“ falai közé visz bennünket a költő. Mennyi borzalom tanyája volt e hely! Hogy is mondja Kassandra:

Isten-utálta ház, büntanya, mennyi vért
 Ontottak itt rokon kezek,
 Ázott a padló férfiaknak véritől.

S a régi átok nem pihen meg egyhamar! A bosszú szelleme, az Alastor, kérlelhetetlen logikával működik, szemet szemért, fogat fogért kíván. Lássuk e család régibb történeteit rövid vázlatban, úgy, a hogy a trilogia adataiból összeállítható.

Tantalos hatalmas király volt Ázsiában. Fia, Pelops nagy kincsesel Hellasba ment s lassanként az egész Peloponnesos uralmát elnyerte. Két fia volt: Atreus és Thyestes. Az előbbi volt apja uralmának örököse, az utóbbinak csak kis darab földrész jutott. Ez azonban többre áhítozott s hogy célját elérje, először is elcsábította bátyja feleségét. De terve kitudódott, maga elmenekült, szeretője pedig saját kezével vetett véget életének. Egyszer azonban visszatér Thyestes s két gyermekével, mint ótaloméért esdeklő, Atreus tűzhelyéhez folyamodik. Atreus megígéri az ótalmat, csakhogy szörnyű bosszúját megállhassa. Lakomával üli meg a kibékülés ünnepét, melyen Thyestes elé annak szétdarabolt s megfőzött fiait találhatja föl. Mikor ez megtudja, minő húsból lakmározott, szörnyű átkot dörg Atreusra és minden ivadékára. Később még egy fia születik, Aigisthos. A bosszúvágó nem hagy neki nyugtot. Sikerül megölnie Atreust, de már a fiaival, Agamemnonnal és Menelaossal nem boldogul: ismét menekülnie kell s nyomorútan végzi életét.

Agamemnon és Menelaos együtt bírják atyjok országát („kettős hatalomnak erős fogata”); amaz Mykenében és Argosban, ez Spárta-ban székel. Két egytestvért vesznek nőül is, Tyndareos és Leda leányait, Klytaimnestrát és Helenát. Agamemnonnak Klytaimnestra három gyermeket szül: Iphigeneiát, Elektrát és Orestest. De Menelaos nem sokáig bírhatta a világszép Helenát. Páris trójai királyfi elrabolja tőle, mire a megsértett Menelaos egész Görögországot fegyverre kelti, bosszuálló hadjáratra Trója ellen. A fővezérséget, bátyja, Agamemnon vállalja magára. A sereg kivonulását különös jósjel kíséri. Egy magaslaton két sas felfal egy viselőt nyulat. Kalchas jós a két sasban a két Atreusfiat látja, a nyúlban Tróját, de attól tart, hogy Artemis, az állatok védő asszonya a két falánk sas ellen való haragjában súlyos áldozatot fog követelni Agamemnontól Thyestes lakomája fejében. Úgy is történik. Aulisból nem indulhat útnak a sereg, mert a haragvó Artemis folytonosan ellenes szeleket támaszt, míg végre Kalchas kijelenti, hogy Artemis haragját csak úgy lehet megengesztelni, ha Agamemnon föláldozza leányát, Iphigeneiát. Agamemnonban küzd az atyai érzelem a fővezéri ambícióval: végre is becsúgya győz. Leányát a táborba hozatja és a sereg szeme láttára feláldoztatja. A vihar lecsendesedik s a sereg akadálytalanul útra kél.

Ez a tett bosszúval tölti el az anyának, Klytaimnestrának a szívét, s csakhamar akad valaki, a ki szítja benne a bosszú tüzét. Aigisthos az, Thyestes fia, ki a trójai ostrom tíz hosszú éve alatt Klytaimnestra közelébe férkőzik s a férje ellen elkeseredett nőnek szívét is megnyeri. Titkon szövetkeznek ezéljük elérésére s meg-egyeznek abban, hogy a hazatérő Agamemnont meggyilkolják s uralmát a magukévá teszik. Hogy Agamemnon meg ne lephesse őket, Klytaimnestra őrt állít a palota tetőjére, hogy a férje által ígért tűzjelekből mindjárt értesüljön Trója megdőlteréről, s így tudhassa, mikor várhatja Agamemnont.

Ez a situatio az, melylyel az Oresteia kezdődik.

Az argosi királyi palota tetőjén ott fekszik az őr, ki már egy álló esztendeje végzi az örökös tiszttét s az istenekhez fohászko-dik, vessenek már véget az ő inségének. A nép emberét karakteris-tikus vonásokkal állítja elének Aischylos. S mily ellentét! az urához hú szolgálta ujjongó örömmel siet jelenteni Klytaimnestrának a tűzjel

feltüntét, mely urának hazatérését, jobban mondva, halálos végét jelenti. Micsoda rémes éjszakába fog bevilágítani az örömnök e lángja! Hogy nincs minden jó rendén, az ő humoros szavai is éreztetik:

Oh vajha jönne már e ház nagy-jó ura,
S áldott kezét hadd illetné megint e kéz.
Egyébről hallgatok: lakat van ajkamon,
Elmondaná e ház, ha tudna szólni.
Én avatottal elbeszélék szívesen,
De avatatlan nem veszi egy szómat is.

Minő anachronismus! hisz ez az ember Shakspeare őrei közül való, nemde?

Míg ő Klytaemnestrához siet, gyülekezik a városból a vének kara, a király tanácsosai, körüljárja az orchestra oltárát s dalba kezd, melyben elmondja a trójai bosszuló had főbb mozzanatait, el a fönt említett jós jelenséget s erős színekkel rajzolja Agamemnon bűnét, hogy nagyravágyásának leányát is feláldozta, s rámutat, hogy az ily bűn nem maradhat megtorlatlanul. Majd fellép Klytaimnestra, a karvezető kérdéseire elmondja, hogy Trója megdőlt s pompás színekkel rajzolja a tűzzel való jeladás módját, melyet ő rendezett be, hogy férjétől mentül előbb megkapja az örömhírt.

Egyúttal azonban kétértelmű kifejezésekkel színezi ki, vajjon a sereg az elfoglalt városban kíméli-e az istenek szent helyeit, mert ha nem, attól lehet tartani, hogy az istenek haragja utóléri őket.

Ha isten ellen a sereg nem vétkezik,
Mégfutja úgy a kettős pálya más felét,
Igen, ha csak nem készít újabb sorscsapást
Az elpusztultak éber szenvedése még.
Ekkép itélek íme asszonyésszszel én.
A jó győzelme, az legyen kétségtelen,
Minden javak közül ez jusson részemül.

Itt már egyenesen feláldozott leányára s az érte állandó bosszúra gondol s jellemző rá nézve, hogy ily fenyegetve ezéző jóslatokat — természetesen kétértelműség homályába burkoltan — mások előtt is akárhányszor kifejez. A képmutatásban oly nagy mester, hogy ily módon voltaképp mindig igazat mond, csak hogy mások nem értik.

Klytaimnestra most eltávozik s a kar, melynek dalai mintegy a dráma fundamentomát képezik, Trója bukásához fűzi hozzá gondolatait, méltó megtorlását látván benne a hölgyrabló Paris gonoszságának, de azt is kifejézi, hány görögnek kellett a más feleségéért idegen földben maradnia.

A tűzjel hozta jó hír már bejárta a várost, de a vének még kétkednek, úgy van-é, vagy csak áltatás az egész. Ekkor érkezik meg Agamemnon előre küldött híradója, Talthybios, hogy mint szemtanú, lelkes szavakkal, dicsekedve rajzolja előttük a görögök diadalát. (Hogy Trójából a tűzjelek óta megérkezhetett, azt elfogadta a közönség illuziója. A kardal e tekintetben olyan időbeli latitude-öt biztosított a költőnek, mint a mi felvonásközünk.) Így csak az a költő esetelheti hazája dicsőségét, aki — mint Aischylos Marathonnál — hősileg küzdött a hazáját fenyegető despotismus ellen. A költő már érti azt a shaksperei művészetet, hogy perspeetivikus rajzban fokozatosan készíti elő a legfontosabb mozzanatokot. Agamemnon diadalmas bevonulása előtt ezért jelenik meg a híradó, hogy mindent elmondhasson, a mi a kíváncsi öregeket s a közönséget érdekl. Így oldja meg a költő azt a művészi feladatot, hogy Agamemnon, nem csak itt, hanem a tragédia kezdete óta, tehát mintegy távollétében szerepelteti. Mindig csak róla s a vele kapcsolatos eseményekről van szó. S milyen megrázó ellentét! A hírmondó örömtől ujjongva hirdeti Agamemnon dicsőségét s közeli megérkezését oda, hol Trója büszke feldulóját a hitvese által kivetett halálos tör várja. Vészjósón tornyosodnak a fellegek, hogy a dicsőség napját csakhamar homályba vonják. A dicsőítés mértéktelensége szintén mintegy drámai motivum a bekövetkezendő katasztróphához. Hisz a hírmondó szavaiból azt is megtudjuk, hogy a görög sereg Trójának templomait se kímélte: e szertelenség, ez istentelenség hogy maradhatna büntetlenül?

Klytaemnestra ujjong örömeiben, hogy férje már közel van. Nem is örülne, ha az útban valami baj érné a férjét: hogy állhatná ő meg akkor bosszúját? Ily nemes vadat nem szeretne elszalasztani. Nem kérdezősködik sokat a hírmondótól.

A többit én nekem miért is mondanád?
Majd a király szavából mindent megtudok.
Megyek sietve most fogadni érdemes

Uram megtértiben. Hisz láthat-é a nő
Édesbet a világon, mint minő az üdv,
Ha férje, kit esatán megtarta istene,
Megnyitja ajtaját? Férjemnek ezt jelentsd:
Jöjjön mentől előbb, hű népe várja már.
Házában itt találja hűségés nejét
A mint elhagyta, háza biztos öreül,
Ki jó íránta, s a gonosznak ellene,
És ízről-ízre az, ki volt, s fel nem töre
Csak egy pecsétet oly hosszú idő alatt.
Más férfival gyönyör, vagy híremen mocsok
Ugy nem sajátom, mint az érzefestés nem az.*

E vallomással fölérő védekezés után („qui s'excuse, s'accuse“) a palotába siet Klytaimnestra, hogy férje méltó fogadására megtegye az előkészületeket. A hirdető még felel a kar egynémely kérdésére, nev. Menelaos sorsát illetőleg, kiről megtudjuk, hogy a vihar az aegyptomi partokra vetette. A költő itt a figyelemnek másra térítésével készíti elő a drámai cselekvény bekövetkezendő fokozódását. A kar magára maradva dalt kezd, melyben Helena szökését rajzolja, ki Trójának veszedelme, Zeus-küldte Furiája lett, mert ő okozta, hogy az egykor hatalmas Priamos háza mindenestül tönkre ment. Az aischylosi lyra röptét nem hiába magasztalja *Villemaine*: micsoda képek szövődnek itt egymáshoz!

Igy érkezett Trója városába ő,
Derült, síma tengerarcz tünde képe-mássa,
Ígész drágakő-ragyogvány,
Szembe találó enyhe nyíl,
A szivek sebütő virága.
De hamar más leve s a nász
Keserűre vált miatta;
Leesapott a Priamidák
Veszedelméül a házra,
E gyász menyasszonya, Zeus
Büntető Furiája.

Csakhamar megérkezik fényes kíséretével a Trója-duló fejedelem; diadalszekéren áll, mellette ül Kassandra, Priamos király leánya, a ki Agamemnonnak jutott rabnőül a zsákmányból. Az itt kifejlődő

* Mert nem is érczet szokás festeni, hanem a gyapjút.

jelenet a leghatalmasabbak egyike, mit a költészet általában felmutathat. A kar nevében a karvezető üdvözli a megérkező királyt. Inti, hogy ne vegyen kész pénznek minden hódolást, minden jó indulatot. Ő megvallja, hogy eleinte hibáztatta Agamemnon hadi vállalatát.

Ám most, hogy a munka dicsőn sikerült,
Hálát szívesen rebeg ajkam.
Majd megtudod azt is, utána ha jársz,
Híven e városnak ki viselte
Azalatt gondját, ki csalárdul.

Hiában a végsorok eléggé érthető figyelmeztetése, Agamemnonban nem támad fel a gyanu: körötte füllelt a levegő s ő nem érzi a vihar közeledtét. A fényes diadal elkápráztatja, mámorel bódítja. A dóre jóhiszeműség tragikuma ez, mely közvetlenül a romlásba taszítja. Klytaimnestrát neki jobban kellene ismernie. A hozzá intézett szavakra hosszabb beszéddel válaszol, a melyben önkénytelenül sok önérzet, egyúttal azonban méltósággal teljes józanság tükröződik. Most szólal meg Klytaimnestra s megteremti a képmutatás és tettezés ragyogó, kápráztató poesisát, retorikáját.

Polgárok, Argos városának vénei,
Szégyen nélkül elmondom ím elöttetek,
Mily hű e szív férjemhez: így kivész utóbb
Emberbül a szemérem! Halljátok, mi bút
Szenvedtem át — bizony nem hirtől ismerem,
A míg ez távol Jlionnál harezola.
Már az, hogy a nő elszakítva férjétől
Ül otthon egymagában, mily keserves az,
Mikor füléhez annyi bús hír érkezik:
Alig jött egy követ, nyomába' már a más
S a házra még lesújtóbb hirt hoz, mint amaz.
Hiszen ha férjem annyiszor kapott sebet,
A hányszor annak híre hozzánk érkezék,
Miként egy háló, lyukgatott vón teste már.
S ha meghalt vón mindannyiszor, hogy híre jött,
Miként egy újabb, hármastestű Geryon,
Életébe' kérkednék (halálról szót se most!)
Hogy a sir leple háromszor borúlt reá
És egyszer mindenik testével meghala.
Ily szörnyű hírek úgy megrázták szívemet,
Hogy a nyakamba már gyakran hurkot veték

S erőszak olthatá le rólam azt csupán.
 Ezért nem áll most oldalamnál a fiam,
 Mint illenék, kettőnk frigyének záloga,
 Orestes. Oh de ne csodálkozzál ezen.
 Házunknak egyik hív barátja neveli
 Phokisi Strophios, ki kettős nagy veszélyt
 Jósolt: az egyik Ilionnál téged ér,
 A másik az, hogy a zavargó pártviszály
 Ármányt szöhetne ellenünk, hiszen szokás
 Az emberek közt eltiporni a bukót.
 És e szavakban nincsen semmi csulfaság.
 Már könnyeimnek áradó forrásai
 Kiszáradának, úgy, hogy egy csepp sem maradt.
 Fényét veszíté későn záruló szemem,
 Annyit lesém a késedelmes tűzi jelt
 Örök sirám közt. S hogyha végre szunnyadám,
 A zümmögő légy szárnya halk neszére is
 Fölserkenék, felőled annyi szenvedést
 Álmodva, többet, mint ez álom perczei.
 Ezt türtem én — de most feledve mind e gyászt
 — Hisz a nyomorbul édes a szabadulás —
 Im üdvözöllek, házunknak hű öre te,
 Hajómentő kötél, erős nagy oszlópa
 Magas tetőnek, ősz atyának egy fia,
 Föld, a hajóstól nem remélve feltűnő,
 Vihar multával felderülő napsugár,
 Tikkadt zarándok enyhítő forrás vize!
 Ily üdvözletre méltatom dicső uram,
 S távol legyen tőlünk irigység! Már elég
 Bajt szenvedénk. Most szállj, oh drága életem,
 Le a szekérről, ámde lábadat, király,
 Mely Tróját eltiprá, ne érje föld pora!
 No hol késtek, leányok, kiknek meghagyám,
 Hogy szőnyegekkel légyen útja hímezett?
 Legott bibor fedezze lába ösvenyét,
 A nem-remélt ház így fogadja jog szerint.
 Éber gondommal én a többit megteszem,
 Miként az illő s istenek szerint jogos.

Lehet-e a hizelgő képmutatást jobban megtestesíteni, mint a hogy az antik dráma e hatványozott Goneriljában megtestesül? E beszéd egy egész lelket leleplez előttünk minden redőjével, minden salakjával együtt. A reális és ideális jellemzés mód művészileg egyesül benne. Ez a Klytaemnestra nem typos csupán, ez egy reali-

tásával megdöböntő egyén. Vakmerőségében annyira megy, hogy burkolt kifejezésekkel bosszujára is ezélez. Ezen kívül minden hazugság. Csak egy nem hazugság: az öröm. Igen, Klytaimnestra örül férje hazatértén, mert így bosszúra sovárgó lelke elérte a célját. Öröme a keselyű vijjogása, mikor martalékkára csap. Geniális inventio volt a költő részéről a hibor szőnyegek kiterítettése. A hódolás e rendkívüli jelével azt akarja elérni Klytaimnestra, hogy férje lelkéhez a gyanúnak árnyéka se férkezzék, másrészt a csupán isteneket, s legföljebb a keleti despotákat illetni szokott tiszteletnyilvánítás elfogadásával — reméli — Agamemnon fölkelti maga ellen az istenek haragját s ezek annál inkább pártolni fogják a gógös király megbüntetését. Tehát bosszúművében szövetségeseiül akarja megnyerni az isteneket.

Agamemnon az elvek embere: kereken visszautasítja az istenekhez illő hódolat elfogadását. Azonban a kárhozat sirénjének mégis sikerül fölkelteni becsvágyát, s ravasz mesterkedésével ráveszi, hogy rá lépjen arra a hibor-ösvényre, melynek a végén Hades mélysége tátong. Vagy talán azért teljesíti neje kérését, mert neki is van egy kérése? Igen, kegyes jóindulatát kéri a rableányul magával hozott királyleány, a jós Kassandra számára. Kérése egész vallomás, a leány iránt való nagy érdeklődésnek bevallása. Egy okkal több Klytaimnestra számára. Kétségkívül örül neki, hisz így Aigisthossal való viszonya teljesen igazolva van! Bosszújának jogos volta most már csak nem kétséges?

Távozásuk után, a fényes fogadtatás daczára, még inkább megszállják a balsejtelmek Argos véneit. Nem tudják ugyan megmagyarázni maguknak, miért, de a kétség és gond habjain hánykódnak.

Visszatérni ép imént
Látta őt a két szemem;
Mégis elborúl a lelkem és zeng
Gyászos erinyi dalt lyra zengzete nélkül,
Mert feléje nem ragyog
Biztatólag a remény...

A karnak prófétai ihlettel mondott strófái után újra megjelenik Klytaimnestra, hogy Kassandrát, ki még mindig mozdulatlanul a diadalkoesin ül, behívja oly ürügy alatt, hogy vegyen részt a házi

oltárnál bemutatandó áldozatban. Cassandra mozdulatlan és néma marad a vének biztatására is. A királyné felbőszülve fenyegetések közt siet vissza a palotába, de a vének sajnálják a szegény foglyot s részvétellel szól a karvezető:

Én nem haragszom rád, mert szánom sorsodat.
Boldogtalan, no szállj le, hagyd el a kocsit,
Szükség előtt hajolj meg, s hordd az új igát.

Most kezdődik az a hatalmas jelenet Cassandra és a kar között („kommos“, vagyis lyrikus párbeszéd), melynek megrázó erőre és költői lendületre nézve nincs mássa a világirodalomban. Cassandra, a rabságra jutott királyleány, kinek szerelméért egykor Apollon sovárgott s jós tehetséget adott neki ajándokul, de midőn szerelmét visszautasította, azzal verte meg, hogy jós szavának többé senki se hitt, most megszállva a jóslás szent ihletétől a Pelopidák házának borzalmait, multban, jelenben és jövőben, mind maga előtt látja s eleinte vészjósló kiáltásokkal, majd rémes visióinak vérfagyasztó rajzával zengi szörnyű jóslatait, melyekben az egész trilogia eszmei összefüggésére világot vet. Először a ház multjáról lebbenti le a fátyolt, maga előtt látja a benne kiontott sok vért, Thyestes undok lakomáját, majd, mintha a palota falai leomlottak volna előtte, látja mi történik a ház belsejében, mire készül a gonosz nő: férjének fürdőt készít, előszedi gyilkos szerszámait . . .

Oh, oh, vigyázz, vigyázz!
A tulkot ne hagyj prédául a bikának!
Közelg, sötét szarván a háló, ráveti,
Levágja s ő a kád vízbe hull.
Oh mily gyilkos egy
Kád felől szól szavam!

Majd saját sorsára tér át s így dalol:

Oh Páris násza, mely kedvesimre vészt hozál
S te ő s Skamandros, hűs italt adó!
Szerencsétlen én, egykor a partidon
Játszva nevelkedém,
De most, úgy látszik, nem sokára Kokytos
És Acheronnak partjain zeng jós dalom.

A megrémült vének kérdéseire mindig világosabb és világosabb lesz a jósnő szava. Végre nem is szól rejtélyekben, hanem kimondja:

Agomemnon, mondom, halva látod e napon.

Elpanaszolja még a saját sorsát is, de azt is megjövendöli, hogy

Majd jó utánam, a ki értem boszút áll

Az anyagyilkos, atyjáért ki megfizet.

Tudván, hogy sorsát el nem kerülheti, maga indul be a palotába s midőn a vének kérdezik tőle, hogy ha így tudja sorsát, miért lép önként az oltárhoz, mint az istenektől kergetett tulok? — azt feleli :

Menekvés nincs, barátim, kérni hát miért?

Végsői szavai ezek :

Csak egy szavam van, avagy inkább gyászdal ez

Még életemben. Hozzád esdek, Helios,

Végsugaradra, boszúlóim egykoron

Fizessenek meg gyilkosaimak, kiknek egy

Rabnőt megölni most oly olesó győzelem.

Oh emberi lét! a szerencse sugarát

Egy árny elúzi és ha éltünk napja bús,

Letörli egy szivacsnak érintése is.

S e sorson én jobban kesergek mint azon.

Alig távozik a szerencsétlen királyleány, alig hangzik el a karborús dala, Agamemnon jajkiáltása hangzik a palota belsejéből,

Oh jaj, gyilkos csapás halálosan talált.

Majd ismét :

Jaj nékem újra, új csapás sújtott megint!

A vének hallván a király szavából, hogy a gyilkos merénylet csakugyan végbement, azon tanakodnak, mitévők legyenek. Egyik a népet akarja összcsecsődíteni, másik azonnal be akar hatolni a palotába. Míg tanakodnak, kitárúlnak a palota ajtai s Agamemnon és Cassandra holtteste mellől, kezében a gyilkos bárdal előlép Klytaimnestra, a görög dráma Lady Macbethje. Milyen feladat a költőre nézve méltó szavakat adni most e daemon ajakára! S hogy oldja meg e feladatot Aischylos! A kivel főnebb kimerítettette a kép-mutatás retorikáját, azt most — méltó következetességgel — az arcátlan vakmerőség megtestesülésének tünteti fel s megjelenésének vérfagyasztó iszonyát mégis a drámai fenség körébe emeli. Idézniem kell, vázolni lehetetlen ezt a szörnyü halotti beszédet:

„Beszédemet, mit a helyzet javallt imént,
 Most nem pirulva, nyíltan meghazudtolom.
 Máskép hogy is tudnók körülkeríteni
 Vész hálójával álbarátunk', ellenünk',
 Hogy abból aztán még ne tudjon ugrani?
 Elvégre megjött, bárha nagy-sokára is,
 A jó-előre tervbe vett bosszú műve.
 Itt állok, őt lesujtva, győzedelmesen.
 És végre is hajtám, tagadni nem fogom:
 Hosszú lepelt fontam köré háló gyanánt,
 Egy dús redőzetű, romláshozó ruhát,
 Hogy el se futhatott s nem védheté magát.
 Kétszer sujték reá, kétszer jajdúla föl
 S aláhanyatlott; a mikor már elterült,
 Még ráadást is adtam, harmadik csapást
 Holtak királyának, Hadesnek hálakép.
 Elhullt, hörögve lelkét így lehellte ki
 S a vérnek írja hogy magasra felszökött,
 Befecskendett sötét harmatja cseppivel;
 Örültem ennek, épen úgy, mint a vetés
 Csirázó magva langy eső áldásinak.
 Örvendjete, ha tetszik, Argos vénei,
 Hogy így esett ez, én ujjongva hirdetem.
 S illő ha volna holtért hálaáldozat,
 Ez is jogos vón most, oh túlon-túl jogos.
 Bajjal színig tölté az átok serlegét
 A házban, ánde most kiitta ő maga.

A női szörnyetegnek e vérlázító kérkedésén elhűl a vének kara. Azt hiszi, hogy Klytaimnestra valami bódító mérget ivott, attól dühöng ily megfoghatatlan módon. De Klytaimnestra csakhamar bebizonyítja, hogy teljes öntudattal eselekedett; tettét jogos megtorlásnak mondja, mivel Agamemnon:

mintha bárányt vágott volna le
 Gyapjas juhokba' dúsgazdag mezőiről,
 Öngyermekét, szívem legédesb magzatát
 Áldozta föl, hogy csillapuljon a vihar.

S midőn a kar azzal fenyegetődzik, hogy tettéért ő is lakolni fog, gőgösen válaszol a királyné, hogy:

Remegni bosszutól e ház nem fog soha,
 A mig tüzét Aigisthos szítja tűzhelyén

S irántam indulatja mindig ily szives;
 A bátorlétben ő erős pajzsom nekem.
 Itt fekszik, a ki szent jogom beszennyezé
 Trójánál a Chryseiseknek kedvese,
 És itt a harezi zsákmány, a proféta-nő,
 Ki a hajó fedélzetén is ott pihent
 Mellette hű társul. Jutalmuk elvevék.
 Ez így, amaz pedig, szívének kedvese
 Elénekelve végsíralmát hattyuként
 Rogyott melléje s ez hozá meg énnekem
 A bosszú gyönyörének édes fűszerét.

Megható panaszdalt („threnos“) zeng most a kar: kárhoztatja Helenát, a viszálynak, a bajnak a szellemét, ki miatt annyian veszttek Ilionnál s egy gonosz szellemnek, daemonnak a működését látja a két gonosz nő tetteiben. Klytaimnestra mohón kap e gondolaton s azt állítja, hogy ő nem is Agamemnon neje; a régi bosszú vad szelleme, az Alastor vette magára a hitves alakját, hogy Atreus lakomáját Agamemnonon megtorolja. A kar elismeri, hogy segíteni Klytaimnestra mellé állt az ő bosszúszellem, de felelőssé egyenesen őt teszi. Klytaimnestra majd a bosszúszellem vak eszközének tüneti fel magát, majd egészen magára veszi a felelősséget; s midőn a kar arról beszél, mikor jön már valaki, a ki e ház átok magvait kiirtja, Klytaimnestra, ki lelke mélyén, látszólagos nyugalma mellett is remeg a bosszútól, késznek nyilatkozik arra, hogy frigyét köt a bosszúszellemmel, csak hagyja el most már a házat s bármily kevés kinessel megelégszik, ha a vérszomjazó dühöt házából számkivette. Bosszúját jogosnak hirdetve azt szeretné, ha az volna a befejezése a vérontásnak, a bűnhődésnek, ha bosszúja azonos lehetne az isteni igazságszolgáltatással, nem akarja tudni, hogy egy házasságtörő asszony szennyes motivuma volt az ő indítéka, nem az isteni igazságnak való elégtétel. „Önző, aljas czélből működő kezet nem választ egy ethikus istenség büntetése eszközéül“ — ezt az eszmét hirdeti Aischylos, ezt bizonyítja. Nem elég a tett maga, isten a szívet nézi, a motivumot latolja: ettől függ cselekedeteink erkölcsi értéke.

Most lép fel Aigisthos fegyveres szolgák kíséretében; a városból jön, miután Klytaimnestra izenetéből értesült a bosszú végbe-
 meneteléről. A holló károghásánál s a hiéna üvöltésénél visszataszítóbb

ujjongással üdvözli a bosszú napját. Ravasz fogásokkal fejt ki a maga részéről a bosszú jogos voltát s Agamemnon halálában méltó büntetését látja az atyján, Thyestesén elkövetett szörnyűségnek. Pedig ez is csak pusztá ürügy; az ő igazi célja Agamemnon uralmának elnyerése volt: e szerint a bosszú az ő részéről sines igazolva, ő sem hivatott eszköze az isteni igazságszolgáltatásnak. A gyöngé aggodat fellázítja az álnok gaznak kérdése; gyáva asszonynak nevezik, a ki csak kieszelte a tervet, de bátorsága nem volt végre is hajtani.

Oh gyáva lélek, mért nem ölted meg magad
A férfit? miért egy nő ölé meg őt,
Megtörtötve földünk s honni istenink
Nem él Orestes vajjon még a föld színén,
Hogy visszatérve jó szerencse ösvenyén
Győzelmesen levágna mindkettőtöket?

Igy mernek beszélni a gyöngé aggod a hatalom új birtokosával! Micsoda erkölcsi erő képviselője az aisehylosi kar! Aigisthos felbőszülve e vakmerőségen, már jelt ad fegyvereseinek a támadásra s a vének is kardot rántanak, de ekkor közbe lép Klytaimnestra, kéri őket, ne tetézzék a bajokat, több vért ne ontson a kezük. Aigisthos így válaszol:

- Aigisth.* Hát ezek hiú szavakkal büntetlen dobáljanak,
Végzetükkel perbe szállva vakmerően sértsenek
Tűrhetetlenül beszélve avval, a ki itt uralg?
- Kar.* Hizelegni a gonosznak nem szokott Argos fia.
- Aig.* Annak is megjő a napja, hogy bosszúim rátok lesujt.
- Kar.* Sohse, hogyha még Orestest visszahozza istene.
- Aig.* Jól tudom, hogy száműzöttnek a remény a kenyere.
- Kar.* Rajta hízzál a jogot tiporva, hisz neked szabad.
- Aig.* Higy szavamnak, dőreségedért hamar megbűnhődöl.
- Kar.* Büszke vagy s mint tyúkja mellett a kakas berzenkedel.
- Klyt.* Hadd csaholjon, mind hiába, már ügyet se vess reá,
A mienk a ház s a trón, miként akarjuk, úgy leszén.

Igy végződik a trilogia első része: a vakmerő gonoszok győzelmével, az aljas indítékból származó bosszú művével. Agamemnonnak bűnhődnie kellett, de sem Aigisthos, sem Klytaimnestra nem volt hivatva arra, hogy a büntető istenek eszköze legyen.

Nyilvánvaló tehát, hogy ez nem lehet a megindított drámai esemény befejezése.

Arat, ki mint vet, lakol, ki vért ont.
Míg égi trónján uralkodik Zeus,
Fennáll a törvény: bünhődik a bűn —

mondja a vének kara.

Az aljas bosszú révén boldogulni kívánó Klytaimnestra és Aigisthos elmaradhatatlan bünhődését foglalja magában a trilogia második része: a *Halotti áldozat*. Tárgya tehát ugyanaz, a mi a Sophokles Elektrájáé.

Agamemnon fia, Orestes, barátjával Pyladessel együtt visszatér Argosba, hogy Apollon szent parancsa szerint apja gyilkosain bosszút álljon. Apja sírjánál megjelenve Hermes segítségéért esdekel egy hajfürtjét levágva a sírra teszi áldozatúl. Midőn azonban testvérét, Elektrát trojai rabnók kíséretében közeledni látja, barátjával együtt félrevonul. Elektrát és a nőket a rossz álmoktól gyötört Klytaimnestra küldte volt, hogy az alvilági hatalmak megengesztelése végett Agamemnon sírjánál áldozzanak. Ezek azonban épen ellenkezőleg bosszúért esdekelnek. És itt mindjárt nagy különbség mutatkozik Aischylos és Sophokles Elektrája közt. Míg ugyanis Sophokles Elektrája a nőiesség korlátait merészen ledönti, addig Aischylos Elektrája minden ereje mellett az igazi nőiesség örökszép példája marad, úgy, hogy erkölesi tekintetben Aischylos tragédiája határozottan fölötte áll a Sophoklesénak. Aischylosnál kezdettől fogva Orestes, az Apollon küldte bosszuló a főszemély. Sophokles Elektrája, mikor Orestestől átdőfött anyja jajszavát hallja a palotából, vérfagyasztó daemonismussal kiáltja:

Kétszer sujts hozzá, ha tudsz!

Aischylosnál Elektra, midőn a szolganők karával apja sírjánál áldoz s kérdéseire a kar azt tanácsolja, hogy bosszulóért esdekeljen, a ki vérért vért kíván, kételkedve és habozva ezt kérdezi:

S ezt istenektől kérnem istenes dolog?

A gyöngéd lelkű Elektra e hamleti töprengése a költő magasabb ethikus világát tárja fel előttünk, a ki nem osztozott a görög világnak közfelfogásában, mely a bosszút minden körülmény közt jogosnak tartotta.

A kar fohászai alatt Elektra atyja sírjára önti az áldomás-
italt. Ez alkalommal fölfedezi a síron a hajfürtöt s a lábnyomokat.
A hajfürt az ő hajának, a lábnyom az ő lábnyomának a mássa:
ebből azt következteti, hogy mind a kettő Orestestől származik s
kétség és remény közt az istenhez esdekel. Ekkor lép elő rejtekéből
Orestes s megismerteti magát. Elektra még kétkedik, de minden
kétsége eloszlik, mikor Orestes köpenyegét, saját kezemunkáját, meg-
pillantja. Boldogan üdvözli szeme fényét, faja reményét s most
együtt esdekelnek Zeushoz a bosszú sikeréért s atyjukhoz, hogy
küldjön segítséget a sírból. Sophokles Antigonéján kívül a régiak
halott-tisztelete sehol sem nyert praegnansabb, költőibb kifejezést,
mint a két atyátlan árva e fohászaiban. Ime a végsorok:

Elektra.

Leplet talált ki a galád esel ellened.

Orestes.

Atyám, nem ébredsz hallván e gyalázatot?

Elektra.

Álomra hajtott drága föld nem ébredez?

Orestes.

Küldd el Dikét, hogy megsegítse hí.eid,
Vagy add, hogy őket szint' azon esel fonja bé,
Hahogy legyőzve, győzni vágysz rajtuk viszont.

Elektra.

Hallgasd meg, ó atyám, végső fohászomat:
Itt látod ülni sírodon hű magzatid,
Ó szánakozz' fiad s leányod könnyein.

Orestes.

És el ne pusztítsd őt Pelopsnak sarjait;
Akkor, habár kimúltál, mégse vagy halott.

Elektra.

Hirét a holtak mert fentartják gyermekei,
Miként a hálót tartja fenn a parafa,
A mélységből kimentve a len bogjait.

Orestes.

Halld meg siralmunk, érted zeng minden szava,
Magaduak üdve az, ha tiszteled szavunk.

Orestes most megtudja a kartól, miért küldött Klytaimnestra áldozatot Agamemnon sirhalmára. Ugyanis Klytaimnestra azt álmodta, hogy egy sárkányt szült és szoptatott, de a sárkány a tejjel együtt vérét is szította. Orestes magát látja a sárkányban s az álmot a bosszú sikerére magyarázza. Minthogy atyja gyilkosai is esellel éltek, ő is jogosnak tartja a eselt ellenük s erre nézve intézkedik. A magára maradt kar rajzolja az ember s kivált a hűtlen nő vakmerőségét, a mely tútesz a föld minden vakmerő esodáján, szörnyetegén. A jog istennője, Dike, nem engedi, hogy az ilyen bűn megtorlatlan maradjon. Ekkor Orestes és Pylades, mint batyúval terhelt vándorok jönnek a palotához s ajtaján zörgetve, vendégszeretetet kérnek. Klytaimnestra jó és Orestes fia halálát jelenti neki s az elhunytak hamvvedrét is átadja. Az anyai szeretet egy perezre még Klytaimnestrában is felesillan s hogy szava, a melylyel Orestes vélt halálán kesereg, már nem tettetés, mutatja egy önkénytelenül kifakadó őszinte nyilatkozata:

Imé Orestes, mily szerencse volt reá,
Hogy távol állhatott e ház posványitól.

Imé az ethikus alapon álló költő, hogy lerántja ezzel a leplet Klytaimnestra multjáról és jelenéről: nehogy azt higgye valaki, hogy egy férjgyilkos házasságtörő asszony csak ideig-óráig is boldog lehet bűne révén! De a férfias Klytaimnestrában, a kinek folyvást a bosszútól kellett remegnie, esakhamar felülkerekedett az önzés, s szinte örül Orestes halálának, mert most már azt hiszi, nincs többé mitől félnie. Parancsot ad az idegeneknek szives látására, bevezeteti őket a palotába s maga is távozik. A kar a síri Hermes segítségért esdekel. Csakhamar megjelenik Orestes agg dajkája, Kilissa, keseregve Orestes halála hírére. Igazi népies humorral sirdogálja el, hogy ápolta, pólyálta a kis Orestest, a kinek most halála hírére hozták. Ennél nagyobb esapás még nem érte őt: Klytaimnestra esak tetteti a bánatot, de a szíve titkon nevet s örömmel fogja a hírt hallani Aigisthos is. Milyen ellentét a hű dajka és a szeretetlen anya! Milyen shaksperci művészet nyilvánul az árny és fény ez elosztásában! A kar azt tanácsolja Kilissának, hogy egymagában hívja haza Aigisthost, nem úgy, mint Klytaimnestra meghagyta, fegyveres nép kíséretében. A kar

újabb fohásza után, a melylyel Zeus és Hermes segítségéért esdekel, jön Aigisthos, a ki kétkedéssel fogadta a halálhírt. De alig lép be a palotába, hallatszik jajkiáltása és halálhörgése. A kirohanó szolgálja jajveszéklésére Klytaimnestra is elősiet s rögtön megérti a szolgáló jóslatszerű beszédét:

Azt mondom, a halottak ölnek elevent.

Bárdot kér, hogy szembe szálljon a fenyegető veszélylyel. Orestes és Pylades ekkor kilépnek az ajtón, a melyen belül Aigisthos holtteste látszik. S itt ismét finom tapintatot és nagy erkölcsi érzéket tanusít a költő. Mikor ugyanis Klytaimnestra fia gyermeki szeretetére és pietására appellál s így szól:

Megállj, fiam, tiszteld anyádnak kebelét,
A melyen annyit szunnyadál édesdeden,
Kis ajkaiddal szopva tápláló tejét. —

Orestes megilletődik s így szól Pyladeshez:

Mit tégyek, Pylades? kiméljem-e anyám?

Pylades.

Mivé lesz úgy a delphibéli Loxias
Sok jós-igéje s a mi esküvéseink?
Mindenki légyen, csak ne isten, ellened.

Orestes.

Győzött szavad, hiszem, helyes tanácsot adsz.

E habozás a lelki küzdelem végső fellobbanása, melylyel bosszúja megállására indult. Apollon szava kényszerítette reá szörnyű fenyegetésekkel: az isten szavát meg kellett fogadnia, de habozása az örök emberi erkölcsiség megnyilatkozása.

S a lelki küzdelem e tett elkövetése után sem ér véget. Aischylos Orestese sokkal közelebb áll Shakspere Hamletjéhez, mint a Sophoklesé. Hiába vigasztalja a kar, hiába iparkodik megnyugtani, hogy helyesen cselekedett, ő mégis marcangoló töpren-gésekbe merül.

Ő tette vagy nem ő? bizonyság ez nekem
Ez Aigisthos kardjától megfestett ruha.

A vérfolt szennye és a pusztító idő
 Szövetkezett fakítani tarka színeit,
 Magasztalám imént tettem, most siratom
 S látván e leplet, mely atyámnak gyilkosa,
 E gyászos győzelemnek rút fertelmiben
 Kesergem önnön létem és egész fajom.

Ebben a küzdelmes lelki állapotában látja feltűnedezni az Erinyseket (latinosan Furiákat), azokat a kérlelhetetlenül büntető szellemeket, a kik a természet törvénye ellen vétkezőt üldözik, ürületbe s utóvégre halálba kergetik, mert szent törvényt, isteni parancsot teljesített ugyan Orestes, midőn apja halálát megtorolta, de szörnyen vétkezett a természet törvénye ellen anyja megölésével. E nagy conflictus fölvetése mutatja, hogy Aischylos e nagy trilogiájában is, mint általában minden drámájában ki akarta mutatni ama nagy törvények lételét, a melyek az ember sorsában következetesen, kérlelhetetlenül működnék s melyeknek hatalma alól senki se vonhatja ki magát. „*A bűnösnek bűnhődnie kell*“ — ezt kívánja az első és legfőbb erkölesi törvény, de a büntetőnek nem szabad bűnös, önző ezélok szolgálatában állania. S még így is kérdés, így is nagy problema, szabad-e a fiúnak kezét emelni anyja ellen, akármily gonosz is az?

Ime, a tragikus bűn Aischylosnál egészen shaksperei értelemben feltalálható, holott Sophoklesnél, kinek drámái azt rajzolják, mint viselkednek nagy szellemek még több erkölesi önállósággal ama nagy törvényekkel szemben, vagy teljességgel hiányzik a vétség, vagy csak olyan magyarázattal található fel, mely szerint a kiválóság, lelki nemesség túlzott foka is tragikus vétségnek nevezhető (pl. Antigonéban.)

A költő a fölvetett nagy problémát a trilogia 3-ik részében, az *Eumenidák*-ban oldja meg. Orestes az Erinysek üldözése elől pártfogójának, a delphii Apollonnak templomába menekül, de rettenetes üldözői ott is utólérik. Apollon azt tanácsolja, hogy Hermes kíséretében (kit útítársúl rendel melléje) vegye útját Athénnek s folyamodjék Pallas Athena ótalmához, az majd bírakot fog rendelni, hogy ügyében döntsenek.

Míg az Erinysek Apollon hatalmától lenyűgözve álomba vannak merülve, Orestes Hermes kíséretében elindul. Nyomban meg-

jelenik Klytaimnestra árnya az alvilágból; látni nyakán az Orestes ütötte halálos sebet. Nagy szemrehányással rátamad az alvó Erinysekre, hogy menekülni hagyták az anyagyilkost s fölveri őket álmukból. Az ébredező Erinysek Apollont vádolják, hogy áldozatukat kilopta kezeik közül s mint ifjú isten az ős isteneket megbántotta, tiszteletüket csorbította, sőt maga ösztönözte Orestest anyja megölésére. Ők azonban nem hagynak nyugtot az anyagyilkosnak, míg tönkre nem teszik. S itt van alkalma a költőnek arra, hogy erkölcsi felfogását tisztán kifejezze. Miért nem üldöztétek — kérdi Apollon — azt a nőt is, a ki férjét megölte?

Kar.

Nem vérrokonnak oltá az ki életét.

Apollon.

Erőtlen volna e szerint és becstelen
A áldó Héra és Zeus kötötte frigy;
Szavad szerint becsét veszítné Kypris*) is.
Kitől az ember élte füszerét nyeri.
Nász, melylyel a sors férfit és nőt egyesít,
Szentebb az eskünél, ha jog védelmezi.
Ha hitves gyilkosával szemben lanyha vagy,
Ha meg nem torlod s bösz dühvel nem üldözöd,
Azt mondom, Orestest hajszolnod sem jogos.

Ime a nagy elv, az újabb, tisztultabb erkölcsi felfogás. Az Erinysek csak azt üldözték — régi felfogás szerint — a ki rokon vért ontott, de nem bántották a hitvesi kötelesség ellen vétkezőt, a hitvesvérét ontó hitvest. Az újabb isteni nemzedék képviselője, Apollon a hitvesgyilkost is olyan bűnösnek hirdeti, mint azt, a ki a vérség szent köteléke ellen vétkezett s nem magában véve latolja a tettet, hanem motívuma szerint. A megtorlás nem történhetik helyesen, ha a tetteket csak külső nyilvánulásai s nem belső indítékaik szerint latoljuk. Az ős Erinysek a bírálat nélküli megtorlás vak eszközei, Apollon s az újabb isteni nemzedék a tett rugóit keresi, a szerint ítél s a házasság frigyét épen olyan szentnek nyilvánítja, mint a vérrokonság kötelékeit. Hareza kél a két nagy elv, a régibb és az újabb felfogás s ez a harez dől el trilo-giánk e harmadik részében, méltó koronájában.

* Vénus.

Az Erinysek kara, mivel úzi az anyavér, elrohan Orestes után. *Ekkor változik a szín* (bizonyossága annak, hogy az úgy nev. helyegységet a régiek sem tekintették kötelezőnek.) Athena Polias temploma előtt vagyunk Athénben, az akropolison. Orestes ide érkezik s Apollon tanácsa szerint leborúl Athena szobra előtt, tőle kér ótalmat. Nyomában mindjárt feltűnik az üldöző Erinysek csoportja, s bosszúval fenyegeti. Az Erinysek nem hiszik, hogy az istenek ótalma kimenthetné kezükből az anyagyilkost s szörnyű kardalukban, a fúriák hymnusában, mely észet leköt, velőt aszal, kifejtik ős hivatásukat, a mely azt kívánja, hogy a rokon vértontó bűnöst halálra hajszolják.

Embernek bár hasson a gögje fel égig,
Földre leolvad az és becsevesztve letörpül,
Gyász feketén, ha közelg seregünk, a bokánk meg
Ropja szörnyű tánczeit.

Ekkor Orestes hívó szavára a Skamandros mellől megjelenik Athena istenasszony s mint bíró kihallgatja mind a két félt. Az Erinysek elfogadják az ő biráskodását és előadják panaszukat. Orestes is előadja védelmét, hogy tettét Apollon tanácsára követte el. Athena a nehéz kérdést nem akarja önkényesen eldönteni, hanem felállítja az Areiopagost, a vérbűn ügyében ítélő esküdt bíróságot a város 12 feddhetetlen polgárából. Míg ő ezeket kiszemelni eltávozik, az Erinysek kara kifejti, hogy:

Összedől a régi jog,
Hogyha most igazat
Anyja gyilkosának ad
A bíró szózata.
Könnyedén támadásra bátorúl
Ember ember ellen így
És jövőben a szülőkre
A fiak kezétül új,
Szörnyű kínok ezre vár.

Athena jó a megalakított bírósággal és megkezdődik a tárgyalás. Mind a két félt kihallgatják. Apollon is megjelenik, mint Orestes védője s kifejti, hogy a férfi veszte súlyosabb, s erősebben esik latba, mint a nőé, mert az életet az atya adja, az anya csak ápolója a rábízott magzatnak. (E sajátságos, helytelen felfogás el

volt terjedve a görögöknél.) Mielőtt a törvényszék kimondaná az ítéletet, Athena kijelenti akaratát, hogy jövőre is mindig álljon fenn e meg nem vesztegethető, szent törvényszék, az Areiopagos Athénben Aresnek a halmán. (Politikai tendencia a költőtől, hogy az Areiopagosnak, az aristokratia megingatott védő bástyájának isteni eredetet tulajdonít.)

Megtörténik a szavazás, de emberi törvény nem mentheti föl Orestest: hat szavazat ugyan fölmenti, de hat elítéli. Ekkor előlép Athena és fölmentő fehér szavazó kövével Orestes javára dönti el az ügyet.

A fölmentett Orestes hálát rebeg Athenának és szentül fogadja, hogy városa, Argos örökre frigyese lesz Athénnek. Az Erinysek azonban felzúdulnak az ítélet ellen s panaszkodva, hogy ifjabb isteni nemzedék lábbal tiporja az ő ősi jogait, a legborzasztóbb esapásokkal fenyegetik Athén városát. Athena azonban, a bölcsesség istenasszonya, jó szóval megbékélteti őket s igéri, hogy

„e föld ölen

Méltó helyen lesz széketek s hajlékotok,

Oltárok hol áldozatul illatoz

S tisztelnek e föld háladó polgárai.»

Arról is biztosítja őket, hogy az ő áldásuk nélkül egy ház sem fog virulni. Az Erinysek erre kibékülnek s gyönyörű strófákban zengnek áldást Pallas városára. Erinyes (=bosszuló) nevüket Eumenidákkal (=jó szívűek) cserélik fel s elfogadják a Pallástól felajánlott székhelyet. Ezentúl nem a vérbosszú lesz az ő tisztük, hanem az áldásosztás.

Soha nagyobb problémát nem adott meg költő A természeti és erkölcsi világhatalmak, a régi és új isteni rend küzdelmét ily erővel nem rajzolta, drámailag meg nem testesíttette senki sem. Athena ítéletében az emberi méltányosság győz a természeti daemónismus felett. E trilogiát, melyet nem ok nélkül tartanak az ókori költő-művészet legkiválóbb remekének, méltán szembe lehet állítani Dante Divina Commediájával és méltán el lehetne nevezni Divina Tragoediának.

CSENGERI JÁNOS.